

Myslenie Svätopluka Štúra a Benedetto Croceho: neznáme paralely z kontextu obdobia totalitných režimov v Európe

PATRIZIA ŠUŠOVÁ PRANDO – MARTA B. ZÁGORŠEKOVÁ

The Thought of Svätopluk Štúr and Benedetto Croce: Unknown Parallels from the Context of the Period of Totalitarian Regimes in Europe

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.1.20-36>

*Motto: Nemôžeme odmietnuť osobnú identitu, lebo by sme tým odmietli celé ľudské myslenie, ako je vyjadrené v ktoromkoľvek jazyku.
Alfred North Whitehead*

ABSTRACT: In the history of European philosophy, we can find many similarities among philosophers from different countries that have shown that philosophical thinking knows no boundaries, despite language barriers. In this context, we must consider the difficulties of many Slovak philosophers writing in the Slovak language, and the fact that their works have not been translated into other European languages. For this reason, many European philosophers did not know the thought of other philosophers, who struggled like them against negative phenomena, such as the fascist doctrine. Based on these facts, we have identified some similarities between the Slovakian philosopher Svätopluk Štúr and the Italian philosopher Benedetto Croce, who before and during World War II took a clear stance against the fascist regime and all expressions of extremism. Štúr was familiar with Croce's philosophy through translations into Czech, whereas Croce did not have Štúr's works available due to the lack of translations. Despite language barriers, we can see how the two philosophers were able to fight against totalitarian regime through the weapons of thought, in the name of the ideals of humanism and the freedom of nations.

Keywords: Slovak and Italian History, History of European Philosophy, Totalitarian Regimes, Fascism, Svätopluk Štúr, Benedetto Croce.

Úvod

Obdobie totalitarizmov v Európe zanechalo ako nechcené dedičstvo podstatné zmeny v občianskej spoločnosti. Tá bola dlhodobo obeťou obrovského tlaku nedemokratických režimov, spolu s ich autoritárskymi vodcami s kultom osobnosti. Mechanizmy graduálnej deštrukcie základných princípov mierového spolužitia medzi národmi a masívne rozšírenie ničivých ideí a vízií o budúcnosti Európy, domino-

vanej tzv. „vyvolenými rasami“, nevyhnutne modifikovali v celej hĺbke myslenie a vedomie európskych občanov.

V tejto štúdií sa časovo pohybujeme v období, v ktorom boli potláčané práva a slobody ako základné princípy fungovania občianskej spoločnosti, teda hlavne medzivojnové a vojnové Slovensko a Taliansko,¹ predovšetkým v čase vzniku a rozvoja totalitných režimov fašistického typu.² Vybrali sme si dvoch významných európskych filozofov daného obdobia – talianskeho (neapolského) filozofa Benedetto Croceho a slovenského filozofa Svätopluka Štúra. Napriek tomu, že sa vzájomne nepoznali, obaja zo všetkých síl bojovali za udržanie európskej humanistickej tradície. Prvú časť štúdie venujeme osobnosti Svätopluka Štúra, jeho myšlienkam a paralelám s tvorbou Benedetto Croceho vo vzťahu k rôznym relevantným témam filozofického a historického myslenia. V druhej a v tretej časti sa zaoberáme vybranými dielami a reflexiami talianskeho filozofa v kontexte nástupu fašistického režimu v Taliansku a jeho vývoja smerom k skutočnej diktatúre. Záverečná časť príspevku je venovaná spoločným prvkom ideí a činu oboch filozofov v kontexte tematiky fašizmu a jeho hrozivých dôsledkov pre slobodné demokratické režimy. Svätopluk Štúr poznal Croceho diela vďaka prekladu jeho vybraných diel v českom jazyku. Benedetto Croce, na rozdiel od neho, nemal k dispozícii Štúrovu vedeckú produkciu práve kvôli jazykovej bariére. Napriek týmto objektívnym prekážkam sme sa pokúsili zistiť, ako obe osobnosti antifašistického intelektuálneho prostredia dokázali bojovať (každá podľa vlastného zamerania a možnosti) proti ničivým zbraňam totalitnej spoločnosti, aby zanechali odkaz pre budúce generácie.

Myslenie Svätopluka Štúra v kontexte európskej filozofie a vplyv Benedetto Croceho

Meno slovenského filozofa Svätopluka Štúra je nezmazateľne spojené s humanizmom a zápasom o moderného človeka 20. storočia. Žil a pôsobil – rovnako ako taliansky filozof Benedetto Croce – v rozorvanej dobe, ktorá humanistickým ideálom neposkytovala veľa možností realizácie.

Na Slovensku z počiatočných nádejí spojených so šírením Masarykovej filozofie humanizmu a demokratizmu zostali iba fragmenty. Vznikom totalitného vojnového Slovenského štátu sa začal proces prenasledovania humanistických intelektuálov, filozofov, umelcov a mnohých kultúrnych aktivistov, ako aj príslušníkov neslovenských etnických menšín.³

¹ Vzhľadom na skúmané obdobie je potrebné vysvetliť dôvod výberu Štúrových diel analyzovaných v tomto článku. Napriek tomu, že autorove diela, ktoré sme vzali do úvahy, neboli v skutočnosti napísané a vydané v rokoch medzi dvoma vojnami alebo počas samotnej vojny, témy, ktoré Štúr v týchto posledných dielach analyzuje, sú neodmysliteľne späté so skúmaným obdobím a predovšetkým nám umožňujú porovnať oboch filozofov s ohľadom na pôvod a vývoj fašizmu a s ním súvisiacich režimov. Vybrané Štúrove diela sú relevantné aj pre pochopenie rozdielov a paralel medzi dvoma filozofmi a medzi dvoma krajinami, ktoré v tom istom období trpeli podobným typom fašistického diktátorského režimu, a predovšetkým pre chápanie významu hodnôt slobody a demokracie, spolu so základnou úlohou intelektuálov v spoločnosti.

² HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 219 – 244; DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus*. Bratislava : Premedia, 2019, s. 84 – 89.

³ KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 217 – 244.

V Taliansku bola situácia intelektuálov, umelcov a filozofov po nástupe fašizmu v mnohom podobná ako na Slovensku, napriek tomu, že talianska kultúra a filozofia vyvierala z hlbších koreňov a mala nespočetne viac aktivistov a politikov brániacich humanistickú tradíciu.

Svätopluk Štúr prešiel odysseou tejto doby, ktorá mu neumožňovala verejne šíriť ideály humanizmu a demokratizmu najprv v dôsledku nástupu fašistickej ideológie počas vojnového Slovenského štátu a po vojne v dôsledku diktatúry boľševickej ideológie komunizmu v Československu. Bol prvým oficiálne vymenovaným profesorom systematickej filozofie na Univerzite Komenského v Bratislave. Po nástupe fašizmu na Slovensku ho z akademickej pôdy v roku 1938 vylúčili. V rokoch 1945 – 1949 tento „pozitívny filozof života, obhajca jeho harmonickosti a rovnováhy jeho skladobných zložiek“⁴ opäť prednášal na Univerzite Komenského. Po nástupe komunistického režimu bol znovu donútený akademickej pôdu opustiť. V krátkom období *détente* v šesťdesiatych rokoch minulého storočia ho na akademickej pôde znovu pozvali ako profesora filozofie, ale po okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy a po nástupe procesu normalizácie ho opäť z Univerzity Komenského prepustili, lebo sa jednoznačne postavil proti okupácii a komunistickej normalizácii. Nemohol pôsobiť ani na pôde Slovenskej akadémie vied.

Politické pomery dvoch totalitných režimov na Slovensku – fašizmu a komunizmu, zabránili slobodomyselnému Štúrovi z rodu slovenských Štúrovcov verejne šíriť myšlienky humanizmu, demokratizmu a slobody. Vo svojich dielach Svätopluk Štúr odhaľoval filozofické zdroje mocenského ťaženia proti hodnotám klasickej európskej kultúry a toto nebezpečenstvo takmer presne predvídaval.⁵

Podobne ako Benedetto Croce a mnohí iní veľkí európski filozofi tohto storočia, Štúr hľadal inšpiráciu v osvietenскеj filozofii, ktorú pokladal za pozitívny model obrodu a rekonštrukcie modernej európskej identity. „Jedným z našich najzákladnejších poznatkov je, že život dobre prosperuje len vtedy, ak rešpektujeme vyššiu diferenciáciu a zákonitú hierarchiu jeho funkcií, ak ich všestranne a harmonicky rozvíjame a spájame zasa do vyššieho životného celku (...). Jediným zmyslom tejto úvahy je to, aby som ozrejmoval túto výstavbu, rovnako ako aj výkyvy, jej poruchy, naše úskalia a scestia, a tým získal účinných spolupracovníkov na vyrovnanejšom a zdravšom raste, bez čoho nová obroda a väčšia stabilita celého nášho života v týchto svetových podmienkach nie je možná“ – píše Štúr v dodnes aktuálnom diele *Zápasy a scestia moderného človeka* vydanom až po jeho smrti v roku 1998.⁶

Štúr nielen cez prizmu osvietenstva, ale aj v duchu antickej gréckej filozofie zastával názor, že len poznávajúci život je plne hodnotný, pretože len on nám odhalí celkovú štruktúru skutočnosti. Veľký význam pripisoval mravnej činnosti a etike a zaradil ich podobne ako Immanuel Kant medzi praktické aktivity. Tým, že mravné konanie priamo spájal s praxou, presvedčivo poukazuje na to, že Štúr, podobne ako Tomáš G. Masaryk, vtedajšie populárne západné myšlienky politického a ekonomického pragmatizmu nezjednodušovali v duchu hesla „účel svätí prostriedky“.

⁴ VÁROSSOVÁ, Elena. Na úvod. In ŠTÚR, Svätopluk. *Zápasy a scestia moderného človeka*. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo SAV, 1998, s. 7 – 20, s. 7.

⁵ VÁROSSOVÁ, Na úvod, s. 7.

⁶ ŠTÚR, Svätopluk. *Zápasy a scestia moderného človeka*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 1998.

Práve naopak. Konanie, ktoré prináša úžitok, obaja cháпали v duchu benthamizmu, čiže v zmysle osvietenského humanizmu a etiky.

Masarykov koncept drobnej práce je benthamovský, lebo praktickú činnosť chápe ako realizáciu maximálneho dobra pre čo najväčší počet ľudí. Toto ponímanie práce vyzdvihuje mravný význam užitočnosti práce na rozdiel od redukcionistickej interpretácie pragmatizmu a hlavne neopragmatizmu, ktorá účel práce vidí v maximalizácii zisku. Práve v tomto kontexte Štúr upozorňuje na zásadný rozdiel medzi osvietenským humanistickým chápaním étosu práce a merkantilizmu. Aj Benedetto Croce v skorších prácach „číta“ Marxove ekonomické názory v duchu osvietenského humanizmu, no neskôr v mene liberalizmu odmieta ich totalitné deformácie.

V kontexte so Štúrovým postosvietenstvom je zaujímavá jeho inšpirácia dielom Benedetto Croceho. Tento taliansky filozof mal na Svätopluka Štúra nesmierny vplyv. Jeho myšlienky cituje mnohokrát. Počet citácií Croceho v Štúrových dielach je viac ako tridsať. Štúr v roku 1948 napísal, že „*vynikajúci taliansky filozof B. Croce ... stojí masarykovskému hodnoteniu (osvietenstva pozn. M.B.Z.) obzvlášť blízko*“.⁷ Štúr prenikavo ukazuje, že nové české humanistické a demokratické myslenie prvej polovice 20. storočia pokračuje v ideových iniciatívach reformácie, osvietenstva a humanizmu. Štúr upozorňuje, že Masaryk nezastáva názor „mechanického preberania“ myšlienok reformácie a osvietenstva a nie je v tomto procese osamotený, ale najlepšie hlavy modernej filozofie i histórie mu dávajú za pravdu.⁸

Vplyv Masarykovej a Croceho filozofie vidíme aj vo významnom Štúrovom diele *Rozprava o živote (Discours sur la vie)*.⁹ Toto dielo možno jednoznačne zaradiť do kľnotnice dejín európskej filozofie života medzi také koncepcie života, ktoré poznáme z diel Johanna G. Fichteho, Henriho Bergsona alebo Josúa Ortegy y Gasseta. Štúr odmieta nihilizmus a iracionalizmus, čo pripisuje zhubnému vplyvu Nietzscheho filozofie. Možno až príliš príkro odsudzuje Nietzscheho apel uskutočňovať ľudský život „mimo dobra a zla“. Zatiaľ čo Friedrich Nietzsche tieto morálne kategórie chápe ako dedičstvo kresťanstva obmedzujúceho slobodu človeka trestom prvého hriechu, pre Štúra potreba odlišenia dobra a zla patrí k základným fundamentom ľudského života. Samozrejme, nesmieme zabudnúť, že Nietzsche zomrel na tesnom začiatku 20. storočia a nemohol poznať hrôzy fašizmu a nacistickú deformáciu svojich myšlienok. Svätopluk Štúr zažil na vlastnej koži, čo znamenalo prekrúcanie Nietzscheho idey nadčloveka v Hitlerovej politickej demagógii.

Štúr v *Rozprave o živote* zdôrazňuje, že „*človek nášho prostredia a našich tradícií, ktorý vyšiel zo syntézy nášho doterajšieho národného vývoja, z Masarykovej etickej koncepcie života, musel iracionalizmus pociťovať ako ťažkú chorobu a nebezpečnú jednostrannosť, pre moderného človeka európskeho neprijateľnú*...“.¹⁰ Treba žiť a život tvoriť, každý deň prináša novú skúsenosť a nové poznanie, tvrdí Štúr. Ľudský život vidí ako celostne usporiadanú štruktúru, na vrchole ktorej je mravný imperatív. „Tak

⁷ ŠTÚR, *Zápasy a scestia*, s. 13.

⁸ K tomu pozri CROCE, Benedetto. *Evropa v XIX. storočí*. Praha : Laichterova filozofická knižnica, sv. 21, 1938.

⁹ ŠTÚR, Svätopluk. *Rozprava o živote*. Bratislava : Spisy Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave, č. 33, 1946.

¹⁰ ŠTÚR, *Rozprava o živote*, s. 11.

vidíme napríklad, že etický čin, ako najzložitejší duševný proces, nemožno previesť na logický akt, hoci, naopak, etika logiku predpokladá, veď bez správneho logického myslenia by sme nikdy nedospeli k skutočnému činu etickému“.¹¹

Svätopluk Štúr je Európan a očakáva zjednotenie národov Európy v duchu celostnej harmónie všetkých vrstiev ľudského života. Kritizuje nacionalistický extrémizmus, jednostranný individualizmus aj jednostranný kolektivismus, v ideológii štátov dogmatizmus, v poznávacom procese iracionalizmus a subjektivismus. Jednoznačne konštatuje, že Slovensko bez konštruktívneho zapojenia do spoluprotvorby nového života by nemalo účasť na svetových dejinách a bolo by národom duchovne mŕtvym alebo len živoriacim. Svätopluk Štúr v duchu Masarykovej politickej filozofie odmieta názor, že Slovensko malo najprv plne využiť „partikulárno-národné“ ciele. V diele *Smysel slovenského obrodzenia* napísal: „Avšak my sme práve preto stáli a stojíme ideovo proti každému druhu autonomizmu či partikularizmu, lebo tieto koncepty neberú zreteľ na ostatné vyššie väzby celostnej štruktúry života a násilne rozštepujú skutočnosť“.¹² Záväznosť „národnostnej etiky“ je pre všetky národy rovnaká, tvrdí Svätopluk Štúr, čo znamená, že ľudstvo, univerzálne zjednotená ľudská spoločnosť, je najvyššia hodnota filozofie dejín. A pýta sa, či sme v podstatných otázkach národa v tzv. samostatnom štáte nadväzovali na našich obrodencov? Jeho odpoveď je dramatická: „Nie, viacej než po sto rokoch klesli sme k najhroznejšiemu opaku, aký by si obrodenecká myseľ ani len predstaviť nevedela (...) Vtedy vysoký idealistický vzlet kultúrno-mravný v národnostnej koncepcii i v celom myslení a konaní, dnes pokles k nacistickému Blut und Boden (...), čo je už úpadok k šovinizmu celkom barbarskému“.¹³

Tieto Štúrove názory jednoznačne prezentujú vyznanie veľkého európskeho ducha a majú svoje aktuálne poslanstvo aj dnes, keď sme opäť svedkami na slovenskej i európskej politickej scéne šírenia krajne pravicového extrémizmu, šovinizmu, neofašizmu a antisemitizmu. V ideovom zápase proti týmto názorom má veľký význam aj antifašistický boj Benedetta Croceho, ktorého dielo na Slovensku okrem Svätopluka Štúra málokto poznal. Medzi ich myslením sú nápadné a jednoznačne paralely, predovšetkým pokiaľ ide o obhajobu európskej kultúrnej tradície a odmietnutie fašistickej ideológie.¹⁴

Croceho myslenie v kontexte nástupu fašistického režimu v Taliansku

Benedetto Croce bol jedným z najvýznamnejších reprezentantov talianskej politickej filozofie v období zjednoteného Talianska. Na konci 19. storočia sa pod vplyvom talianskeho filozofa Antonia Labriolu¹⁵ ponoril do štúdia marxizmu a napísal ese-

¹¹ ŠTÚR, *Rozprava o živote*, s. 27.

¹² ŠTÚR, Svätopluk. *Smysel slovenského obrodzenia*. Liptovský sv. Mikuláš : TRANOSCIUS, 1948, s. 75, 152.

¹³ ŠTÚR, *Smysel slovenského obrodzenia*, s. 152. Pokiaľ ide o otázky národnej identity, Slovanstva, slovenskej vzájomnosti a panslavizmu v Československu v období 40. rokov 20. storočia, pozri VLČEK, Radomír. Slovanství a jeho kult v československém prostředí 40. let 20. století. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, supplementum, s. 177 - 204 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://kulturnedejiny.ku.sk/new/wp-content/uploads/2023/09/cultural-history-2023-supplement-article-10.pdf>> [28.11.2023]. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.177-204>

¹⁴ RIZI, Fabio Fernando. *Benedetto Croce and Italian Fascism*. Toronto : University of Toronto Press, 2003, s. 123 - 154. <https://doi.org/10.3138/9781442671256>.

¹⁵ Antonio Labriola (1843 - 1904) bol taliansky filozof so zameraním najmä na marxizmus.

je, ktoré boli publikované v diele *Historický materializmus a marxistická ekonómia* (v tal. jazyku *Materialismo storico ed economia politica*, 1900). Medzitým nadviazal kontakty s Giovannim Gentilem,¹⁶ ktorý sa tiež zaoberal kritikou marxizmu a stal sa jedným z jeho hlavných spolupracovníkov v časopise *La Critica*.¹⁷ V kontexte vzťahov s najreprezentatívnejšími osobnosťami európskej kultúry patril Croce nepochybne medzi najaktívnejších spomedzi osobností mimo akademického prostredia.

Benedetto Croce sa okrem aktivít profesionálneho filozofa angažoval aj v aktívnej politike a v roku 1910 bol zvolený za senátora. V období prvej svetovej vojny k nej zachoval neutrálny postoj, v rokoch 1920 – 21 bol ministrom školstva vlády Giovanniho Giolittiho. S nástupom fašizmu v roku 1922 najprv zachovával k tejto ideológii pomerne opatrný postoj, hlavne v počiatoch fašistického režimu, v ktorom videl „mláďicku patriotickú reakciu“, ktorá by aj tak čoskoro vymrela, aby zanechala priestor pre obnovenie silnejšieho liberálneho štátu. Po úkladnej vražde Giacomu Matteottiho¹⁸ v roku 1924 už Croce otvorene zaujal jasnú antifašistickú pozíciu na základe hodnôt ochrany slobôd a definitívne ukončil svoje priateľské vzťahy s Giovannim Gentilem. V roku 1925, ako odpoveď na Gentileho *Manifest fašistických intelektuálov* (v tal. jazyku *Manifesto degli intellettuali fascisti*),¹⁹ napísal ďalší manifest, známy ako *Manifest antifašistických intelektuálov* (v tal. jazyku *Manifesto degli intellettuali antifascisti*), v ktorom odsúdil použitie násilia a potlačanie slobody tlače zo strany režimu. Počas dvoch dekád diktatúry bol Benedetto Croce hlavným referenčným bodom pre všetkých tých, ktorí sa postavili proti fašistickému režimu.²⁰

Na konci druhej svetovej vojny a po páde fašistického režimu sa stal ministrom vo vláдах Pietra Badogliu²¹, Ivana Bonomiho²² a predsedom talianskej liberálnej strany. Po roku 1948 sa rozhodol pre návrat do jeho teoretických štúdií a zostavil

¹⁶ Giovanni Gentile (1875 – 1944) bol taliansky filozof, pedagóg, politik a akademik. Spolu s Crocem bol jedným z najdôležitejších reprezentantov filozofického neoidealizmu a talianskeho idealizmu. Ako minister v roku 1923 vypracoval reformu školstva, známu ako *Riforma Gentile*. Podporoval fašizmus a fašistický režim. Bol zavraždený florentskými partizánmi 15. apríla 1944. K tomu pozri: TARQUINI, Alessandra. *Il Gentile dei fascisti. Gentiliani e antigentiliani nel regime fascista*. Bologna : Il Mulino, 2009.

¹⁷ Kompletný názov: *La Critica. Rivista di letteratura, storia e filosofia* (v slov. jazyku *Kritika. Časopis o literatúre, histórii a filozofii*). Benedetto Croce založil a riadil tento časopis od roku 1903 do 1944. Časopis pokračoval pod názvom *Quaderni della Critica*. K tomu pozri: CAMBIANO, Giuseppe – MORI, Massimo. *Storia e antologia della filosofia. Ottocento e Novecento*. Roma-Bari : Editori Laterza, 1994, s. 629 – 639.

¹⁸ Giacomo Matteotti (1885 – 1924) bol taliansky politik, novinár a antifašista, predseda Unitárnej socialistickej strany. Bol unesený a zavraždený oddielom fašistickej milície (v tal. *squadre fasciste*) na základe príkazu Benita Mussoliniho. K tomu pozri CANALI, Mauro. *Il delitto Matteotti*. Bologna : Il Mulino, 2004.

¹⁹ Manifest fašistických intelektuálov bol publikovaný 21. apríla 1925 v nosných novinách uvedeného obdobia *Il Popolo d'Italia* – v slov. *Taliansky ľud*, ktorý bol oficiálnym komunikačným kanálom fašistickej strany. Bol to prvý ideologický dokument zo strany talianskej kultúry, ktorá sa oficiálne prihlásila k hodnotám a víziám fašistického režimu. Redigoval ho Giovanni Gentile. K tomu pozri: TURI, Gabriele. *Il fascismo e il consenso degli intellettuali*. Bologna : Il Mulino, 1980.

²⁰ LUPO, Salvatore. Fascismo e nazismo. In BENIGNO, Francesco et al. (ed.). *Storia contemporanea*. Roma : Donzelli editore, 2001, s. 363 – 385, s. 368.

²¹ Pietro Badoglio (1871 – 1956) bol taliansky generál a politik, predseda vlády od 25. júla 1943 do 8. júna 1944. Bol členom Talianskej fašistickej strany. K tomu pozri: VENERUSO, Danilo. *Storia d'Italia nel Novecento*. Roma : Edizioni Studium, 2004, s. 282 – 288.

²² Ivano Bonomi (1873 – 1951) bol taliansky advokát, novinár a politik, predseda vlády v období od 4. júla 1921 do 26. februára 1922 a v období od 18. júna 1944 do 19. júna 1945. K tomu pozri: SABBATUCCI, Giovanni – VIDOTTO, Vittorio. *Storia contemporanea. Dalla Grande Guerra a oggi*. Roma-Bari :

publikáciu *Zošity kritiky* (v tal. jazyku *Quaderni della Critica*, 1945 – 51). V Neapole tiež založil Inštitút historických štúdií, dnes známy ako *Istituto Croce* a vo svojom rodnom meste v roku 1952 aj zomrel.²³

V kontexte témy nášho príspevku je potrebné objasniť Croceho interpretáciu histórie, o ktorej tento neapolský filozof tvrdil, že históriu nie je možné považovať za vedu, lebo predmetom vedy je univerzálnosť, teda abstraktnosť, zatiaľ čo história ako umenie sa zaoberá konkrétnosťami a individuálnosťami, je formou narácie skutočných udalostí bez predpokladania existencie nejakého vopred stanoveného plánu príbehu dejín. V tomto prípade Croce – na rozdiel od Hegela – interpretoval dejiny ako výsledok konania ľudí na základe objektívnych podmienok, ako aj ideálov, ktoré riadia každý ľudský čin. V diele *Historický materializmus a marxistická ekonómia*, venovanom Labriolovi, autor považoval historický materializmus za „kánon historickej interpretácie“ skôr, ako za všeobecnú filozofiu dejín. Historický materializmus zdôrazňuje dôležitosť ekonomického substrátu spoločnosti a vyzýva historikov, aby ho brali do úvahy, s cieľom lepšieho chápania štruktúr a udalostí dejín. V tomto zmysle sa historický materializmus zbavuje apriórnych schém, ktoré boli aplikované v rámci štúdia histórie.²⁴

Po nástupe fašistického režimu v Taliansku začal Croce vo väčšej miere podporovať princíp slobody na úkor exaltácie sily. Podľa neho aj v situáciách, v ktorých bola sloboda ohrozená, obmedzená alebo eliminovaná, by práve sloboda mala pokračovať vo formovaní historického príbehu ľudstva. V tomto kontexte tvrdil, že morálnosť je boj proti zlu, teda proti nástrahám života a slobody. Dejiny nie sú ani idylické a ani tragické, ale sú ako dráma, v ktorej sa ukážu zlo a utrpenie, ale len ako podnety či prekážky na ich prekonanie, teda ako výzvy.²⁵

Pre Croceho bola kľúčovou téma zla, jeho rola a funkcia v rámci dejín a historického poznania, a to najmä hlavne kvôli dramatickosti a problematickosti tejto idey v jeho myslení po nástupe fašistického režimu v Taliansku. V diele *Teória a dejiny historiografie* (v tal. *Teoria e storia della storiografia*, 1917) Croce argumentoval v prospech tézy, podľa ktorej v historiografii nie je miesto pre negatívum, pretože reálne sa história môže robiť len z pozitíva, teda zo všetkého, čo vykonávalo nejakú funkciu v rámci historického procesu a z tohto dôvodu prezentuje historický zmysel (aj keď môže byť považovaný za negatívny z morálneho hľadiska). Croce tvrdil, že „*história nie je nikdy pomstiteľkou, ale je ospravedlňujúcou; a nemohla by byť pomstiteľkou bez toho, aby nebola nespravodlivá, (...) história teda nemôže diskriminovať fakty medzi dobrými a zlými a epochy medzi progresívnymi a regresívnymi, (...), negatívna história je ako nehistória*“ (vlastný preklad).²⁶ Croce chápal dobro a zlo ako špecifické kategórie morálnej aktivity, ktorá operuje v priebehu dejín a posudzuje to, čo je dobré alebo zlé

Editori Laterza, 2019, s. 69 – 71; PELI, Santo. *Storia della Resistenza in Italia*. Torino : Giulio Einaudi editore, 2015. s. 40 – 81.

²³ CÀMBIANO – MORI, *Storia e antologia*, s. 636 – 639; CANALI, *Il delitto Matteotti*, s. 35.

²⁴ ABBATE, Michele. *La filosofia di Benedetto Croce e la crisi della società italiana*. Torino : Einaudi, 1966, s. 161; ŠUŠA, Ivan. Talianska literatúra 20. storočia (II Novecento). In HOSTOVÁ, Ivana (ed.). *Vývinové problémy svetovej literatúry 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta PU, 2014, s. 256.

²⁵ GALLI, Carlo – GREBLO, Edoardo – MEZZADRA, Sandro. *Il pensiero politico del Novecento*. Bologna : Il Mulino, 2005, s. 114 – 119.

²⁶ CROCE, Benedetto. *Teoria e storia della storiografia*. Bari : Laterza, 1954, s. 80.

vzhľadom na stanovené ciele. V tomto zmysle je história pôdou, na ktorej sa stretnú morálni činitelia ako nositelia hodnôt a protichodných morálnych ideálov, pričom hodnoty protivníka pripadajú ako negatívne. Podľa Croceho musí mať história (ako proces, v ktorom sa vyvíja aktivita ducha) progresívny charakter, aj keď progres sa neprejavuje vždy lineárne a rastúco. Teda z pohľadu historického uvažovania, aj to, čo sa historickým činiteľom javilo ako negatívum, v každom prípade treba brať do úvahy ako niečo významné v rámci komplexného historického príbehu.²⁷

V ďalšom diele *História ako myslenie a ako čin* (v tal. jazyku *La storia come pensiero e come azione*, 1938) mal už Croce svoju priamu skúsenosť s fašizmom a so stratou slobody. Napriek tomu neapolský filozof interpretoval túto historickú fázu ako prechodné obdobie vzhľadom na historický príbeh ľudstva, ktorý sa nemôže zastaviť a potrebuje pre svoj vývoj slobodu, s konštatovaním, že história je históriou slobody. V tomto kontexte tvrdil, že „nie je nič také časté v týchto našich časoch, ako počúvať radostné hlásanie alebo rezignované priznanie alebo zúfalé bedákanie, že by sloboda opustila svet, že by jej ideál už zapadal na obzore dejín so západom slnka bez nádeje zorničky. Tí, ktorí hovoria, píšú týmito slovami (...) nevedia, čo hovoria. Keby to vedeli, keby rozmýšľali, všimli by si, že potvrdenie smrti slobody znamená potvrdenie smrti života, zlomeného vo vlastnej pružine“ (vlastný preklad).²⁸

Práve v kontexte nástupu fašistického režimu boli tieto Croceho slová nesmierne dôležité, pretože vďaka uvedenej koncepcii dejín ako progresívneho procesu (teda aj v tých historických obdobiach, v ktorých nachádzame nedostatok slobody) môžeme v skutočnosti rozoznať pozitíva a nájsť práve v poklese úrovne slobody podnet na naštartovanie boja za väčšiu slobodu, za oživenie niečoho, čo sa už zdalo zaniknuté. V súvislosti so slobodou môžeme konštatovať aj istú aristokratickú orientáciu Croceho myslenia, podľa ktorej bolo dôležité, aby povedomie slobody prežilo aspoň v malom počte jednotlivcov aj v ťažkých situáciách, v ktorých dominujú masy, manipulované falošnými idolmi.²⁹ Bol tu evidentný náznak nárastu konsenzu más voči diktátorom, ako v prípade Mussoliniho v Taliansku. Croce pociťoval osamelosť antifašistických intelektuálov, ale potvrdzoval historickú dôležitosť tejto menšiny a odmietol čistý optimizmus, ktorý dominoval v obdobiach slobody, ako aj pesimizmus, ktorý prevažoval v érach jej straty. Podľa Croceho boli oba tieto prístupy iluzórne a prezentovali len formu neaktivity kvôli neschopnosti chápania stáleho dejinného pohybu. Autor zdôraznil nesmierne aktuálnu myšlienku, podľa ktorej si udržanie slobody vyžaduje nebezpečenstvo, boj, utrpenie a určite nie pokoj, ticho, odpočinok, ktoré naopak pripomínajú stav nečinnosti a smrti.³⁰

Manifest antifašistických intelektuálov ako prejav za slobodu a odmietnutie fašistickej doktríny

Ako sme uviedli, Croce participoval na piatej Giolittiho vláde ako minister školstva (1920 – 1921). Jeho ideové tendencie boli v tom období inšpirované patriotizmom

²⁷ CROCE, *Teoria e storia*, s. 81 – 82; ABBATE, *La filosofia di Benedetto Croce*, s. 172.

²⁸ CROCE, Benedetto. *La storia come pensiero e come azione*. Bari : Laterza, 1938, s. 47.

²⁹ BERNAYS, Edward. *Propaganda*. New York : Ig Publishing, 2005, s. 37 – 45.

³⁰ ABBATE, *La filosofia di Benedetto Croce*, s. 161; CINGARI, Salvatore. *Dietro l'autonarrazione. Benedetto Croce tra Stato liberale e Stato democratico*. Milano : Mimesis, 2019; HRUŠKA, František. Intuícia a výraz : Benedetto Croce. In *Romboid*, 2003, roč. 38, č. 2, s. 45 – 49.

a sociálnou jednotou, hlavne kvôli vyostreniu medzinárodnej politickej situácie. Pred začiatkom prvej svetovej vojny, v administratívnych voľbách v Neapole v roku 1914, bol Croce na čele tzv. „zväzku poriadku“ (v tal. jazyku *fascio dell'ordine*), teda frontu liberálov a umiernených katolíkov proti bloku ľavicových síl (v tal. jazyku *blocco delle sinistre*). Na konci vojny začal písať pre mesačník *Politica*, ktorý bol blízky nacionalistickým pozíciám. Croceho vízia ako ministra školstva bola orientovaná na vytvorenie novej školy – a to viac elitárskej a na proti-odborovej báze. Hlavným cieľom pre tohto talianskeho filozofa bola ochrana štátu a jeho stability proti všetkým odstredivým silám.³¹

Z ideologického hľadiska boli pre Croceho hlavné prvky fašizmu neakceptovateľné (máme na mysli nacionalizmus, futurizmus, tradicionalizmus, revolučný syndikalizmus). Autor napriek tomu toto politické hnutie (fašizmus) podporoval v kľúčových rokoch jeho nástupu a získania moci, ako aj Mussoliniho vládu (pred obdobím vraždy Giacoma Matteottiho). Croceho pozícia, ako aj postoj ďalších reprezentantov liberalizmu, mala relevantné dôsledky na budúcnosť fašizmu v Taliansku. Na začiatku Croce pociťoval, že mohol dôverovať režimu a dokázal chápať fašizmus ako subjekt, ktorý vyhrá liberálnu súťaž medzi ďalšími subjektami (aj keď, samozrejme, nepredpokladal možnosť zrušenia uvedenej súťaže). V roku 1923 v recenzii druhého vydania diela *Elementy politickej vedy* (1896) sociológa Gaetana Moscu (*La Critica*, 21, s. 374 – 378) Croce kritizoval politickú teóriu demokracie z pohľadu liberálnej teórie (aj keď uznal, že demokratické tendencie boli už nezvratnou súčasťou sociálnej reality).³²

Croceho liberalizmus tohto obdobia ospravedlňoval fašizmus ako silu bez alternatív, ako jediný subjekt, schopný udržiavať vládu, prekonajúc parlamentnú paralýzu v roku 1922. Filozof tvrdil, že jeho liberalizmus bol spojený s tradíciou *Risorgimento* a s fázou modernizácie a rastu talianskej spoločnosti. Nešlo teda o teoretickú alebo ideologickú podporu fašizmu, bola to otázka identitárnej spolupatričnosti. Croceho reálnym cieľom bolo obnovenie liberálneho postoja Talianov za vytvorenie stabilnej liberálnej vlády, v tomto prípade samostatnej a odlúčenej od fašizmu. Podľa Croceho, ak liberáli neboli schopní ochrániť Taliansko od nebezpečenstva anarchie, mali by uznať chyby a pripravovať sa na budúcnosť. Možno to dnes znie ako paradox, ale Croce začal posilňovať svoju liberálnu teóriu práve v období podpory fašizmu, pretože videl možnosť prekonania krízového stavu v politickom konflikte. Fašizmus bol pre neho užitočný v zmysle, aby liberáli našli znovu silu riadenia politických hier. Croce sa nebránil ani reforme silne väčšinového volebného systému (zákon Acerbo),³³ a práve fašizmus videl ako nástroj normalizácie a nie nebezpečnej

³¹ RIZI, *Benedetto Croce*, s. 12 – 34.

³² RIZI, *Benedetto Croce*, s. 35 – 50; SABBATUCCI – VIDOTTO, *Storia contemporanea*, s. 139 – 141.

³³ Zákon Acerbo bol volebný zákon Talianskeho kráľovstva (pomenovaný podľa poslanca Giacoma Acerba, ktorý vypracoval jeho text) prijatý 18. novembra 1923 a aplikovaný v talianskych parlamentných voľbách v roku 1924. Zaviedol väčšinový bonusový systém v rámci pomerného systému. Týmto zákonom chcel Benito Mussolini zabezpečiť, aby Národná fašistická strana získala v parlamente pevnú väčšinu. Tento nový volebný systém stanovil pridelenie 2/3 kresiel v poslaneckej snemovni strane s najvyšším počtom hlasov (ktorý presiahol 25 %). Zavedenie väčšinového bonusu poskytovalo dodatočný počet kresiel alebo zastúpenie vo volenom orgáne strane, alebo koalícii strán s najväčším počtom hlasov, s cieľom zabezpečiť stabilitu vlády. Mussoliniho politickým cieľom bolo posilnenie vý-

zmeny (v autoritárnom zmysle). Fašizmus chápal ako prechodný fenomén a videl v ňom nádej jeho novej budúcej liberalizácie. Aj Antonio Gramsci tvrdil, že bez „liberálnej syntézy“ by fašizmus ostal antitézou. Podľa Croceho mohol fašizmus nájsť zmysel len vo vytvorení liberálnych inštitúcií, ktoré by (na rozdiel od minulosti) boli schopné chrániť silu štátu proti antagonistickému tlaku robotníckeho hnutia.³⁴

Matteottiho únos 10. júla 1924 a jeho vražda, zrušenie slobody tlače a Mussoliniho prejav 3. januára 1925, v ktorom predseda vlády oficiálne vzal na seba zodpovednosť za vraždu Giacomu Matteottimu, však dovedli Benedetta Croceho k definitívnej opozícii voči fašizmu. V senáte hlasoval proti zákonom, ktoré odstránili slobodu zhromažďovania a tlače, hlasoval proti vytvoreniu špeciálneho súdu a znovuzavedenie trestu smrti a zdržal sa hlasovania o opatreniach proti slobodomurárstvu.³⁵

V tomto kontexte negácie základných slobôd bol redigovaný aj *Manifest anti-fašistických intelektuálov*, známy aj ako *Antimanifest* (v tal. jazyku *Antimanifesto*), publikovaný dňa 1. mája 1925 v novinách *Il Mondo* a *Il Popolo*. Tento dokument potvrdzoval definitívny rozchod Croceho s fašizmom. Návrh manifestu pochádzal od Giovanniho Amendolu, ktorý 25. apríla 1925 napísal Crocemu, že antifašistickí intelektuáli by mali reagovať voči represiám režimu. V manifeste Croce objasnil „ako by mali mať intelektuáli povinnosť čakať, prostredníctvom výskumu, kritiky a tvorby umenia, aby pozdvihli rovnako všetkých jednotlivcov a všetky strany smerom k vyššej duchovnej sfére, aby bojovali v potrebných konfliktoch s užitočnými dôsledkami“ (vlastný preklad).³⁶ V týchto slovách nachádzame Croceho odkaz na Gentileho manifest v zmysle, že rola intelektuálov by mala rešpektovať uvedené limity bez toho, aby boli kontaminované politika, literatúra a veda. V prípade, že by skupina intelektuálov prekročila hranice jej úloh v občianskej spoločnosti, „na podporu násilnosti, arogancie a potlačenie slobody tlače, nemôžeme hovoriť ani o štedrej chybe“ (vlastný preklad).³⁷ Croce ďalej tvrdo kritizoval text Gentileho manifestu a tvrdil, že išlo len o „začiatočnícke cvičenie, v ktorom sa v každom bode nachádza doktrinálny zmätok a zle spriadané argumentácie“ (vlastný preklad).³⁸

Avšak to, čo bolo pre Croceho naozaj neprípustné (okrem náladových interpretácií a manipulácie histórie), bolo zneužitie výrazu „náboženstvo“. Nebezpečenstvo nekorektného použitia náboženského jazyka, ako aj náboženskej doktríny v službe diktátorského režimu by podľa neho posunulo krajinu k vojne medzi Talianmi navzájom, a to prostredníctvom prejavov nenávisťi a hnevu. Croce zdôraznil

konnej moci ako oporného bodu systému, ktorý bol stále vnímaný ako obnovený liberalizmus. K tomu pozri: DRÁBIK, *Fašizmus*, s. 168; VENERUSO, *Storia d'Italia*, s. 141.

³⁴ MANACORDA, Giuliano. *Letteratura e cultura del periodo fascista*. Milano : Principato Editore, 1976; CINGARI, Salvatore. *Benedetto Croce e la crisi della civiltà europea*. Soveria Mannelli : Rubbettino, 2003, s. 279 - 296.

³⁵ RIZI, *Benedetto Croce*, s. 80 - 103.

³⁶ Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti, s. 2 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [cit. 14.11.2022].

³⁷ Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti, s. 2 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [cit. 14.11.2022].

³⁸ Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti, s. 3 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [cit. 14.11.2022].

svoje znepokojenie smerom k tomuto tzv. novému fašistickému náboženstvu (viery), z ktorého filozof nedokázal vyabstrahovať hlavné charakteristiky a princípy (t. j. v rámci Gentileho textu). Išlo teda len o demagogický zmätok rôznych protichodných doktrín a ideológií bez akéhokoľvek solídneho kultúrneho základu.³⁹ Z týchto predpokladov Croce potvrdil – spolu s ďalšími signatármi manifestu – že „pre toto chaotické a nepochopiteľné náboženstvo nepovažujeme pre nás vhodné opustiť našu starú vieru: tú vieru, ktorá bola po dve a pol stáročia dušou Talianska, ktoré povstalo, (dušou) moderného Talianska; tú vieru, ktorá sa skladala z lásky voči pravde, z túžby po spravodlivosti, z obetavého ľudského a občianskeho zmyslu, z intelektuálnej a morálnej výchovy, zo snahy pre dosiahnutie slobody, ako sily a garancie každého pokroku“ (vlastný preklad).⁴⁰ Antifašistickí intelektuáli chceli zdôrazniť, že ich viera (liberálna viera) nebola abstraktným produktom posadnutosti z chybných interpretácií niektorých doktrín.⁴¹

Totalitné režimy v Európe v medzivojnovom období ukázali, ako bola otázka úlohy intelektuálov a samotnej filozofie kľúčová pre prežitie základných mierových hodnôt občianskej spoločnosti. Tragické konzekvencie iracionálnych a deštruktívnych myšlienok, zhubných smerov „chorého ducha“ fašizmu, nacizmu a stalinizmu neodvratne zmenili aj ideovú podstatu európskej kultúry a jej celkovej identity. Boj proti týmto „pseudofilozofickým výplodom“ len začal, a práve v daných ťažkých historických časoch bola výzva pre intelektuálov nesmierne naliehavá a hlavne nutná. Prijaté stanovisko ohľadom negácie slobôd zo strany najvýznamnejších mysliteľov toho obdobia, konštituovalo základný orientačný bod pre celú občiansku spoločnosť, aby konala proti hrozbe víťazstva reakcionárskych síl a za pokrokovú ideu európskeho bratstva.⁴²

Záver: Benedetto Croce a Svätopluk Štúr v boji proti degenerácii hodnôt slobody a demokracie: aktuálnosť ich myšlienok

Svätopluk Štúr, podobne ako Benedetto Croce, písal svoje práce počas obdobia potlačania slobody myslenia a tvorby a bol svedkom „zápasov a scestí“ moderného európskeho života. Títo dvaja filozofi s podobnými cieľmi žili a pracovali pod tlakom dvoch diktátorských režimov fašistického typu počas najťažších historických období ľudstva. Obhajovali nadčasové hodnoty európskej kultúry pod hrozbou nového svetového konfliktu.

Ako bolo objasnené v predchádzajúcich častiach príspevku, Crocего postoj voči nástupu fašistického režimu v Taliansku na začiatku dvadsiatych rokov bol pomerne neutrálny, hlavne kvôli jeho interpretácii tejto radikálnej zmeny ako výzvy

³⁹ DRÁBIK, *Fašizmus*, s. 89 – 92.

⁴⁰ Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti, s. 4 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [cit. 14.11.2022].

⁴¹ TURI, *Il fascismo e il consenso*, s. 271 – 289; GALLI – GREBLO – MEZZADRA, *Il pensiero politico*, s. 114 – 119; ECO, Umberto. *O zrcadlech a jiné eseje*. Praha : Mladá fronta, 2002.

⁴² VÁROSSOVÁ, Elena. *Filozofia vo svete – svet filozofie u nás*. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo SAV, 2005; LALÍKOVÁ, Erika. *Realita a filozofia na Slovensku: Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*. Bratislava : Vydavateľstvo IRIS, 2010.

pre liberálov prekonať stav krízy demokratických hodnôt a aby si opäť našli svoju cestu a silu v riadení politických konfliktov.⁴³ Bolo všeobecne známe, že filozof považoval Mussoliniho režim za prechodnú parentézu nezastaviteľného procesu liberalizácie spoločnosti s cieľom chrániť štátne inštitúcie od tlaku radikálne ľavicových síl robotníckeho hnutia. V tomto kontexte je ešte potrebné dodať, že v súčasnom období vyšli publikácie talianskeho historika a profesora moderných dejín na univerzite v Ríme *La Sapienza* Eugenia Di Rienza, ktoré sa zaoberajú práve otázkou jasnejšej rekonštrukcie vzťahov medzi Crocem a fašizmom. Bez schematismu a prostredníctvom iných zdrojov – zápisník filozofa, tlač, rôzne svedectvá a dokumenty režimu – Di Rienzo analyzoval Croceho stanoviská o fašizme v Taliansku. Názor, podľa ktorého neapolský filozof hodnotil nástup fašizmu len ako určitú historickú fázu, ako barbarskú inváziu, ako prechodné prerušenie liberálneho systému po zjednotení štátu, príliš zjednodušuje komplexnejšiu Croceho biografii. Po fašistických zákonoch v roku 1925 videl Croce veľkú hrozbu pre stabilitu krajiny a hodnoty liberalizmu v tzv. „červených“ a „čiernych“ silách. Preto v danom období považoval „prechodnú diktatúru“ Benita Mussoliniho pre verejný záujem za pozitívnu. Di Rienzo vysvetľuje, ako v tom čase Croce oddelil kultúru a filozofiu – inšpirovanými hodnotami slobody – od tvrdosti politického konania, založeného na mocenských vzťahoch.⁴⁴

Vo fáze otvorenej opozície voči fašistickému režimu sa Croceho antifašizmus stal známy aj mimo hraníc Talianska a ovplyvnil európskych intelektuálov, ako filológa Lea Spitzera, sociológa Maxa Webera a vedca Alberta Einsteina. Di Rienzo tvrdí, že Croceho antifašizmus môžeme definovať ako „konzervatívny“ hlavne kvôli tomu, že bol pre neho typický silný pocit vlastenectva a národnej jednoty. Pád fašistického režimu a porážka Talianska na konci druhej svetovej vojny zaradili krajinu do pozície podriadených štátov. V dôsledku toho bolo pre Croceho dôležité chrániť dlhú a slávnu históriu talianskej civilizácie, zruinovanej Mussoliniho diktatúrou a neustále obhajovať liberálne hodnoty a inštitúcie proti extrémistickým silám tzv. „čierneho“ a „červeného“ fašizmu (chápaného v zmysle komunistickej diktatúry).⁴⁵

Po páde fašistického režimu a na konci druhej svetovej vojny nebolo možné reštaurovať *status quo* obdobia pred diktatúrou, keď bola relevantným aktérom Liberálna strana. Registrujeme veľa príčin, ktoré spôsobili výrazné obmedzenie vplyvu liberálov v talianskom straníckom systéme povojnového obdobia. Medzi nimi nachádzame neschopnosť adaptovať sa novým logikám politiky, založenej na veľkých masových stranách, organizačnú silu katolíckeho sveta, voči ktorému

⁴³ Pokiaľ ide o demokratické hodnoty a predstavy v Československu v období 1945 – 1948, bližšie pozri OLEXÁK, Peter. „Sme za demokraciu“. Kanonik Andrej Cvinček a jeho percepcia a realizácia demokracie. In *Kultúrne dejiny*, 2022, roč. 13, č. 2, s. 273 – 290 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://kulturnedejiny.ku.sk/new/wp-content/uploads/2022/11/cultural-history-2022-2-article-5.pdf>> [28.11.2023], s. 274. <https://doi.org/10.54937/kd.2022.13.2.273-290>

⁴⁴ DI RIENZO, Eugenio. *Benedetto Croce. Gli anni dello scontento (1943 – 1948)*. Soveria Mannelli : Rubbettino Editore, 2019; BOBBIO, Norberto. Introduzione. Due secoli di democrazia europea. In MASTELLONE, Salvo. *Storia della democrazia in Europa. Dal XVIII al XX secolo*. Torino : UTET Libreria, 2004, s. 9 – 20.

⁴⁵ DI RIENZO, Eugenio. *Benedetto Croce. Gli anni del fascismo*. Soveria Mannelli : Rubbettino Editore, 2021; BOBBIO, *Introduzione*, s. 18 – 20.

sa orientovalo mnoho vrstiev talianskej spoločnosti na základe umiernených tendencií a antikomunizmu. Rovnako aj bipolárnu dynamiku studenej vojny a silnú propagandu okolo nej, príliš elitárny a niekedy až snobský postoj časti liberálnej kultúry, ktorá nevedela nájsť spoločné témy pre efektívny dialóg s masou voličov. Z týchto hlavných dôvodov, na rozdiel od Croceho predstáv, nedokázali liberálne sily opätovne získať centrálnu pozíciu v talianskej politickej súťaži.⁴⁶

Práve otázka elitarizácie politických strán, spolu s masívnou dominanciou populizmu a s nárastom popularity politických vodcov, sa stala v povojnovom období kľúčovou, hlavne kvôli nebezpečným pozostatkom dvoch dekád fašistickej diktatúry, ktoré nevyhnutne ovplyvnili politické vedomie talianskej populácie. Croceho ostrá kritika ľavicových síl a robotníckeho hnutia, ktoré by podľa neho mohli destabilizovať politický systém, obmedzila schopnosť liberálov pokúsiť sa o otvorenie debaty s masou voličov, ktorí potrebovali byť aktívnou súčasťou politického života v demokratickej krajine.⁴⁷

Pokiaľ ide o paralely myslenia medzi Crocem a Štúrom, je potrebné objasniť, ako aktívne pôsobenie v talianskej politike talianskeho filozofa ovplyvňovalo jeho vedecké zameranie a jeho koncepcie demokracie a politických strán. Croce, na rozdiel od Svätopluka Štúra, prejavil svoj konzervatívny pohľad na politický systém a celkovo na spoločnosť, pokiaľ išlo o ochranu vlasti a dôstojnosti štátnych inštitúcií. Slovenský filozof, ako aj Croce, bol realista, prejavil dôveru v ľudstvo a v univerzálnu etiku, považoval históriu za pozitívnu skúsenosť (nikdy negatívnu). Obaja podporovali koncepciu individuálneho konania človeka s cieľom všeobecnej užitočnosti v duchu spravodlivosti, všeobecného dobra a pokroku. S nástupom fašistického režimu bolo kľúčovou otázkou postavenie intelektuálov a ich reakcia na potláčanie a eliminovanie občianskych a politických slobôd a predovšetkým na rasistické opatrenia voči židovskej populácii a politickým disidentom.⁴⁸

Mussoliniho diktatúra v Taliansku, ako aj ľudácky režim Jozefa Tisa⁴⁹ na Slovensku, osudovo ovplyvňovali spôsob myslenia svojich občanov, ich mentalitu, politické a spoločenské vedomie, a hlavne zdeformovali spôsob interpretácie histórie, ktorý v priebehu rokov nechal priestor pre dezinformačnú propagandu zo strany extrémne pravicových subjektov v oboch krajinách. Otázka kritického myslenia jednotlivcov, spolu s koncepciou etického konania a slobodného rozhodovania občanov, bola v uvedenej dobe nesmierne dôležitá, rovnako ako aj v súčasnom období znepokoju-

⁴⁶ DI RIENZO, *Benedetto Croce. Gli anni dello scontento*, s. 46 – 98; DI RIENZO, *Benedetto Croce. Gli anni del fascismo*, s. 196 – 248.

⁴⁷ CINGARI, *Dietro l'autonarrazione*, s. 297 – 322; DI RIENZO, *Benedetto Croce. Gli anni dello scontento*, s. 151 – 211.

⁴⁸ LUPO, *Fascismo e nazismo*, s. 379; Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [cit. 14.11.2022]; KOLLÁR, Karol. Niekoľko poznámok k Štúrovej práci Zápasy a scestia moderného človeka. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 9, s. 636 – 639 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2001/9/636-639.pdf>> [14.11.2022].

⁴⁹ „Ludáci verili, že vkročením do epochy národného vývoja pod taktovkou HSLS nielen odstránia všetky domnelé „krivdy minulosti“, ale zároveň nastolí nový spoločenský poriadok, korešpondujúci s predstavami tejto od roku 1925 najsilnejšej politickej strany na Slovensku.“ HRUBOŇ, Anton. *Ludácka čítanka*. Bratislava : Premedia, 2019, s. 29.

júceho nárastu popularity antidemokratických hnutí s charizmatickými vodcami autoritárskeho typu.⁵⁰ Práve vnímanie človeka ako „citovej a rozumovej bytosti“, ktorá koná na základe univerzálnej etiky, bolo v dobe totalitných režimov úplne potláčané prostredníctvom manipulačných mechanizmov propagandy s cieľom zastavenia pokroku spoločnosti. Koncepciu bratstva národov nahradila nacionalistická vízia Európy na základe princípu hegemonie vyvolených národov a rás. Ako tvrdil Štúr, záporné myšlienky, ktoré podporovali a doteraz podporujú jednostrannú redukciu filozofie v prospech subjektivismu a iracionalizmu, viedli k prehodnoteniu všetkých základných hodnôt ľudstva a k dominancii vôle k moci. Sledovanie tejto línie viedlo až k pokusu o ovládnutie Európy a sveta prostredníctvom mýtu krvi a rasy ako hlavnej charakteristiky nacistického režimu, ktorý podľa Štúra, realizoval „ničivé myšlienky nemeckého naturalizmu a jeho vôle v tej najsurovejšej a najkrutejšej podobe“.⁵¹

V takom kontexte hegemonie ničivých ideológií bolo potrebné pre Croceho a Štúra objasniť úlohu filozofie a histórie v čase boja proti nihilizmu a iracionalizmu totalitných režimov. Slovenský filozof považoval tieto ideové prvky za chorobu európskej civilizácie a práve v tejto myšlienke môžeme pozorovať jeho predvídavosť v interpretovaní budúceho vývoja občianskej spoločnosti z povojnového obdobia až do súčasnosti. Štúr už v tej dobe dokázal pochopiť dôležitosť udržiavania univerzálnych hodnôt prostredníctvom kriticko-realistického prístupu, tak ako aj Croce, ktorý v *Manifeste antifašistických intelektuálov* prísne odsúdil iracionálnu degeneráciu myslenia a konania v európskej spoločnosti. Obaja filozofi pociťovali nesmierne kľúčovú zodpovednosť intelektuálov v rámci procesu rozvoja demokratických štátov v duchu slobody a pokroku proti hrozbám pseudofilozofických prvkov, ktoré vedú k nebezpečnej degenerácii základných hodnôt ľudstva.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Zoznam bibliografických odkazov

- ABBATE, Michele. *La filosofia di Benedetto Croce e la crisi della società italiana*. Torino : Einaudi, 1966.
- BERNAYS, Edward. *Propaganda*. New York : Ig Publishing, 2005.
- BOBBIO, Norberto. Introduzione. Due secoli di democrazia europea. In MASTELLONE, Salvo. *Storia della democrazia in Europa. Dal XVIII al XX secolo*. Torino : UTET Libreria, 2004, s. IX – XX.
- CAMBIANO, Giuseppe – MORI, Massimo. *Storia e antologia della filosofia. Ottocento e Novecento*. Roma-Bari : Editori Laterza, 1994.
- CANALI, Mauro. *Il delitto Matteotti*. Bologna : Il Mulino, 2004.

⁵⁰ ECO, Umberto. *Il fascismo eterno*. Milano : La nave di Teseo, 2019, s. 19; HRUBOŇ, Anton. *Fašizmus náš slovenský. Korene, podoby a reflexie fašizmu na Slovensku (1919 – 1945)*. Bratislava : Premedia, 2021, s. 156 – 170.

⁵¹ LALÍKOVÁ, Realita a filozofia na Slovensku, s. 76; PICHLER, Tibor. Svätopluk Štúr a politika ideí. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 9, s. 601 – 606 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/2001/9/601-606.pdf>> [14.11.2022]; BERNAYS, *Propaganda*, s. 37 – 45.

- CINGARI, Salvatore. *Benedetto Croce e la crisi della civiltà europea*. Soveria Mannelli : Rubbettino, 2003.
- CINGARI, Salvatore. *Dietro l'autonarrazione. Benedetto Croce tra Stato liberale e Stato democratico*. Milano : Mimesis, 2019.
- CROCE, Benedetto. *Evropa v XIX. Století*. Praha : Laichterova filozofická knihovna, sv. 21, 1938.
- CROCE, Benedetto. *Historie jako myšlení a jako čin*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006.
- CROCE, Benedetto. *La storia come pensiero e come azione*. Bari : Laterza, 1938.
- CROCE, Benedetto. *Teoria e storia della storiografia*. Bari : Laterza, 1954.
- DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus*. Bratislava : Premedia, 2019.
- DI RIENZO, Eugenio. *Benedetto Croce. Gli anni dello scontento (1943 - 1948)*. Soveria Mannelli : Rubbettino Editore, 2019.
- DI RIENZO, Eugenio. *Benedetto Croce. Gli anni del fascismo*. Soveria Mannelli : Rubbettino Editore, 2021.
- ECO, Umberto. *Il fascismo eterno*. Milano : La nave di Teseo, 2019.
- ECO, Umberto. *O zrcadlech a jiné eseje*. Praha : Mladá fronta, 2002.
- GALLI, Carlo - GREBLO, Edoardo - MEZZADRA, Sandro. *Il pensiero politico del Novecento*. Bologna : Il Mulino, 2005.
- HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008.
- HRUBOŇ, Anton. *Ludácka čítanka*. Bratislava : Premedia, 2019.
- HRUBOŇ, Anton. *Fašizmus náš slovenský. Korene, podoby a reflexie fašizmu na Slovensku (1919 - 1945)*. Bratislava : Premedia, 2021.
- HRUŠKA, František. Intuícia a výraz: Benedetto Croce. In *Romboid*, 2003, roč. 38, č. 2, s. 45 - 49.
- KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- LALÍKOVÁ, Erika. *Realita a filozofia na Slovensku: Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*. Bratislava : Vydavateľstvo IRIS, 2010.
- LUPO, Salvatore. Fascismo e nazismo. In BENIGNO, Francesco et al. (ed.). *Storia contemporanea*. Roma : Donzelli editore, 2001.
- MANACORDA, Giuliano. *Letteratura e cultura del periodo fascista*. Milano : Principato Editore, 1976.
- PELI, Santo. *Storia della Resistenza in Italia*. Torino : Giulio Einaudi editore, 2015.
- RIZI, Fabio Fernando. *Benedetto Croce and Italian Fascism*. Toronto : University of Toronto Press, 2003. <https://doi.org/10.3138/9781442671256>
- SABBATUCCI, Giovanni - VIDOTTO, Vittorio. *Storia contemporanea. Dalla Grande Guerra a oggi*. Roma; Bari : Editori Laterza, 2019.
- ŠTÚR, Svätopluk. *K logickým problémom súčasnej filozofie*. Praha : Prúdy, 1936.
- ŠTÚR, Svätopluk. *Problém transcendentna v súčasnej filozofii*. Bratislava : Spisy filozofickej fakulty University Komenského v Bratislavě, č. XXVII, 1938.
- ŠTÚR, Svätopluk. *Rozprava o živote*. Bratislava : Spisy Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave, č. XXXIII, 1946.
- ŠTÚR, Svätopluk. *Smysel slovenského obrodzenia*. Liptovský sv. Mikuláš : TRANOSCIOUS, 1948.
- ŠTÚR, Svätopluk. *Zápasy a scestia moderného človeka*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 1998.
- ŠUŠA, Ivan. *Talianska literatúra 20. storočia (II Novecento)*. In HOSTOVÁ, Ivana (ed.). *Vývinové problémy svetovej literatúry 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta PU, 2014, s. 254 - 328.
- TARQUINI, Alessandra. *Il Gentile dei fascisti. Gentiliani e antigentiliani nel regime fascista*. Bologna : Il Mulino, 2009.
- TURI, Gabriele. *Il fascismo e il consenso degli intellettuali*. Bologna : Il Mulino, 1980.
- VÁROSSOVÁ, Elena. *Filozofia vo svete - svet filozofie u nás*. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo SAV, 2005.
- VÁROSSOVÁ, Elena. Na úvod. In ŠTÚR, Svätopluk. *Zápasy a scestia moderného človeka*. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo SAV, 1998, s. 7 - 20.
- VENERUSO, Danilo. *Storia d'Italia nel Novecento*. Roma : Edizioni Studium, 2004.

Internetové zdroje

- Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [14.11.2022].
- KOLLÁR, Karol. Niekoľko poznámok k Štúrovej práci Zápasy a scestia moderného človeka. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 9, s. 636 – 639 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2001/9/636-639.pdf>> [14.11.2022].
- OLEXÁK, Peter. „Sme za demokraciu“. Kanonik Andrej Cvinček a jeho percepcia a realizácia demokracie. In *Kultúrne dejiny*, 2022, roč. 13, č. 2, s. 273 – 290 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://kulturnedejiny.ku.sk/new/wp-content/uploads/2022/11/cultural-history-2022-2-article-5.pdf>> [28.11.2023]. <https://doi.org/10.54937/kd.2022.13.2.273-290>
- PICHLER, Tibor. Svätopluk Štúr a politika ideí. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 9, s. 601 – 606 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/2001/9/601-606.pdf>> [14.11.2022].
- VÁROSSOVÁ, Elena. Miesto a význam Svätopluka Štúra v kontexte slovenskej filozofie 20. storočia. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 9, s. 594 – 600 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2001/9/594-600.pdf>> [14.11.2022].
- VLČEK, Radomír. Slovanství a jeho kult v československém prostředí 40. let 20. století. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, supplementum, s. 177 – 204 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://kulturnedejiny.ku.sk/new/wp-content/uploads/2023/09/cultural-history-2023-supplement-article-10.pdf>> [28.11.2023]. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.177-204>

SUMMARY

The Thought of Svätopluk Štúr and Benedetto Croce: Unknown Parallels from the Context of the Period of Totalitarian Regimes in Europe

The era of totalitarianism in Europe has bequeathed significant changes in European and non-European civil society, which has been for long under the massive pressure of undemocratic regimes with authoritarian leaders and their insane cult of personality. The mechanisms of gradual destruction of fundamental principles for a peaceful coexistence among the nations and the spread of deleterious ideas about the future of Europe, dominated by ‘the chosen race’, have deeply modified thought and consciousness of European citizens until the present day.

In this article, we focus on the period between World War I and World War II and the war itself, when European fascist totalitarian regimes were at their peak. We have chosen to analyse some aspects of the thought of two renowned philosophers of those years, Benedetto Croce and Svätopluk Štúr, in order to present their different views and ideas and emphasise how they fought with the weapons of culture to preserve the European humanist tradition. To achieve this, in the first part of the article we focused on the thought of Svätopluk Štúr and the parallels with the work of Benedetto Croce on some significant issues concerning European history and philosophy of the time. The second and the third part present some thoughts and reflections by means of Italian philosopher's selected works in the context of the rise of Benito Mussolini's fascist regime and its evolution to dictatorship. In the concluding section, we point out the common elements of the two philosophers' ideas within fascism and its menacing values and implications on free democratic regimes. Despite the fact that Štúr and Croce did not know each other in person, and furthermore the language barrier and

the considerable differences between the two and their countries, we have seen how both personalities of anti-fascist intellectual environment were able to fight against the totalitarian society's destructive weapons, to leave an indelible lesson for the future generations.

As a result of the rise of the totalitarian regime of the Slovak state, a process of persecution of humanist intellectuals, philosophers, artists and activists of different cultures, as well as members of other 'non-Slovak' ethnic minorities, began. In Italy, as in Slovakia, the formation of the Fascist regime led to a worsening of situation within the academic and cultural world, even though the Italian culture and philosophy had deeper roots and more activists and politicians, who defended the humanist tradition.

Unlike Croce, Svätopluk Štúr had lived through two totalitarian regimes: the wartime Slovak State of Jozef Tiso and the post-war communist Czechoslovakia. Both types of dictatorial regimes have prevented Štúr to share publicly the ideas of humanism, democracy and freedom. In his works, the Slovak philosopher was a supporter of the idea of the European unification in a spirit of brotherhood and peaceful coexistence among the nations. Štúr was critical of nationalist extremism, unilateralist individualism and collectivism. He clearly observed that Slovakia could not have participated in the world history without a constructive involvement in the cooperation mechanisms among peoples. According to the Masaryk's political philosophy, Štúr rejected the opinion that Slovakia should have primarily pursued specific national interests. These ideas of the Slovak philosopher unequivocally present his European spirit and peace message until the current reality, in which we are witnesses of a new massive spread of destructive ideologies, as right-wing extremism, chauvinism, neo-fascism and anti-Semitism.

In this struggle of ideas, the Italian philosopher, historian and liberal politician Benedetto Croce has had a fundamental meaning for the Štúr's evolution of thinking, especially regarding the European tradition defence and the rejection of fascist doctrine. In the context of Mussolini's dictatorship and the consequent denial of fundamental freedoms in Italian society, Croce has drawn up the renowned document, known as *Manifesto of the Anti-Fascist Intellectuals* or simply *Anti-Manifesto* (1925). This document was written as a reaction to the *Manifesto of the Fascist Intellectuals* by Giovanni Gentile, and represented the definitive rupture between the philosopher and Mussolini's regime. Within the *Manifesto*, Croce argued that fascist regime had become a real threat to democracy and intellectual freedom. In this context, the document represented an urgent appeal to Italian intellectuals to openly oppose the Mussolini's dictatorship, in order to defend the fundamental principles of free and democratic society. The rise of European totalitarian regimes in the interwar period has demonstrated the essential importance of intellectual's role in the spread and maintenance of peaceful values in civil society. Tragic consequences of destructive ideologies as fascism, Nazism and Stalinism have irrevocably altered the mental and ideational substance of European culture and identity. In the current historical period, the freedom and independence of intellectuals, and their role in civil society represent a key element in the formation process of public opinion and civil consciousness.

Dr. Patrizia Šušová Prando, PhD.
Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici
SK-974 01 Banská Bystrica Kapitulská 23
e-mail: <patrizia.susova@muzeumsnp.sk> / <pprawdosusova@gmail.com>

doc. PhDr. Marta B. Zágorská, CSc.
e-mail: <zagorskavam@gmail.com>